

könyv
könyvtár
könyvtáros

1996
november

Alkonyat. Szájjal festette S. Chambers

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

1996. november

Tartalom

Könyvtárpolitika

Hegyközi Ilona: Jelentés az elektronikus publikációk kötelezpéldány-szolgáltatásáról	3
Kiss Gábor: A dunántúli régió könyvtári rendszerének vizsgálata	15
Csabay Károly: Könyvtár és médiák	17

Műhelykérdések

Nagy Éva: A Berzsenyi Könyvtár igény- és hatásvizsgálati műhelyéből	24
--	----

Extra Hungariam

Bakó Elemér: Harminc év a Kongresszusi Könyvtárban (1955–1985)	29
Oroszlán Judit: 30 év tapasztalata... ..	35

Könyv

Végh Ferenc: Kéki Béla: A latin nyomdabetű rajzának fejlődése Gutenberg óta	43
--	----

Könyv és Nevelés

Halász Péter: Ifjú és gyerekolvasók Kassán	46
---	----

Hitória

Rózsa György: Ahogy lehet(ett) 5.	50
A Könyvtári és Informatikai Kamara hírei	55
Hírlevél a Magyar Könyvtárosok Egyesülete tagjaihoz	57

Lapunk e számában szájjal és lábbal festő művészek alkotásai szerepelnek.

From the contents

- Gábor Kiss*: Analysis of the library system of Trans-Danubian region (15);
Károly Csabay: Libraries and media (17).

Cikkeink szerzői

Bakó Elemér, professzor, a Kongresszusi Könyvtár ny. főmunkatársa; *Csabay Károly*, az OSZK–KMK igazgatója; *Hegyközi Ilona*, az MKE ügyvezető titkára; *Kiss Gábor*, a Zala Megyei Könyvtár igazgatója; *Nagy Éva*, a Vas Megyei Könyvtár munkatársa; *Oroszlán Judith*, a Kongresszusi Könyvtár ny. főmunkatársa; *Rózsa György*, az MTA Könyvtára ny. főigazgatója; *Végh Ferenc*, a BMK ny. főmunkatársa

Szerkesztőbizottság:

Domsa Károlyné elnök

Maurer Péter, Poprády Géza, dr. Skaliczki Judit, Tóthné Környei Márta

Szerkeszti:

Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: 1054 Bp., Hold u. 6. – Telefon: 153-3763

Közreadja: a Könyvtári és Informatikai Kamara, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Művelődési és Közköztartási Minisztérium, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár

Felélős kiadó: **Poprády Géza**, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Készült az OSZK Nyomdaluizemében

Felélős vezető: **Burány Tamás**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív. Munkaszám: 96.326

Lapunk megjelenéséhez támogatást kaptunk a Nemzeti Kulturális Alaptól

Terjeszti az Országos Széchényi Könyvtár

Előfizetési díj 1 évre 2400 forint. Egy szám ára 200 forint

HU-ISSN 1216-6804

Jelentés az elektronikus publikációk kötelesepéldány-szolgáltatásáról

A nemzeti könyvtárak gyűjtési feladatai közismertek. A legtöbb nemzeti könyvtár a kiadók által beszoolgáltatott kötelesepéldányokból építi állományát, hagyományosan a nyomtatott kiadványokból. Ahogy fejlődik a kiadványok előállításának és közreadásának technikája, sok országban módosították a kötelesepéldány-szolgáltatásra vonatkozó jogszabályt. Franciaországban például, ahonnan a kötelesepéldány-szolgáltatás gondolata származik, legutóbb 1992-ben módosították az erre vonatkozó jogszabályt, amely így már szinte minden kiadványtípust felölel. Más országokban más a gyakorlat: legjobb esetben is csak az audio-vizuális dokumentumokból kell kötelesepéldányt beszoolgáltatni.

A Nemzeti Könyvtárak Igazgatóinak Tanácsa (Conference of Directors of National Libraries; a továbbiakban a magyar név rövidítésével: NKIT) 1994-ben egy munkacsoportot hozott létre attól a meggyőződéstől indítva, hogy a kormányok jogszabály révén biztosítsák a nemzeti könyvtárak számára a kötelesepéldányokat a nem nyomtatott kiadványokból is. Azért foglalkoztak kiemelten az elektronikus publikációkkal, mert azok jelentik a mai információhordozók közül a legnagyobb kihívást a nemzeti könyvtárak számára.

Egyes prognózisok szerint ugyanis öt éven belül általános gyakorlat lesz az, hogy a kézikönyvek a nyomtatott változat mellett elektronikus változatban is megjelennek, tíz éven belül pedig dominánssá válik az elektronikus változat.

Az elektronikus technikákkal videók és újabban hangfelvételek tárolására és átvitelére is mód van. Előretörőben vannak a multimédia elektronikus kiadványok.

A munkacsoport hat tagú volt, egy ausztrál, egy kanadai, egy francia, egy norvég, egy dél-afrikai és egy angol szakemberből állt. A munkacsoport 1996 augusztusában a pekingi IFLA-konferencián terjesztette be jelentését.

A jelentés irányelveket tartalmaz arra nézve, hogy az elektronikus publikációk kötelesepéldány-szolgáltatására vonatkozó jogszabály-javaslatot hogyan kell elkészíteni, továbbá a jogszabályt hogyan kell végrehajtani, azaz hogyan kell az elektronikus publikációk gyűjteményét létrehozni és működtetni. Eredetileg négy függelékkel tervezték a jelentéshez, olyan országok gyakorlatát bemutatandó, amelyekben már működik az elektronikus publikációk kötelesepéldány-szolgáltatása. Végül a franciaországi és a kanadai példa ismertetését mellékeltek, a norvég nemzeti könyvtár és a Kongresszusi Könyvtár esettanulmányát pedig a későbbiekben publikálják.

A munkacsoport jelentése nem érint olyan kérdéseket (például a kötelesepéldány-szolgáltatás általános elveit és gyakorlatát), amelyeket másutt már megfelelően tárgyaltak. Csak utal például az Unesco 1981-es irányelveire (Guidelines for legal deposit legislation) és az Európai Bizottság 1996-os jelentésére egy 1995. december 18-i luxemburgi szemináriumról (A study of issues faced by na-

tional libraries in the field of deposit collections of electronic publications). A jelentés abból indul ki, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatás célja kettős: az archív megőrzés és a nemzeti kiadványtermés számbavétele.

1. Az elektronikus publikáció definíciója

Az elektronikus publikálás azt jelenti, hogy az elektronikus kommunikáció eszközeivel teszik az információt a nyilvánosság számára hozzáférhetővé. Az elektronikus publikációkat számítógépeken tárolják, számítógépes képernyőn vagy nyomtatásban jelenítik meg. Az előállítási folyamat során nem feltétlenül alkalmaznak elektronikus technikákat egészen annak végső fázisáig (tehát az előállítási folyamat lehet csak részben elektronikus).

Az elektronikus publikációknak már számos válfaja létezik:

- nyomtatott kiadványok (könyvek, folyóiratok stb.) elektronikus megfelelői,
- interaktív adatbázisok (pl. bibliográfiai, statisztikai, térinformatikai, képi vagy szöveges),
- interaktív multimédia (pl. játékok),
- szoftver és szakértői rendszerek,
- új publikálási formák, például a számítógép-hálózatokon elérhető hirdető-táblák, vitafórumok, preprintek.

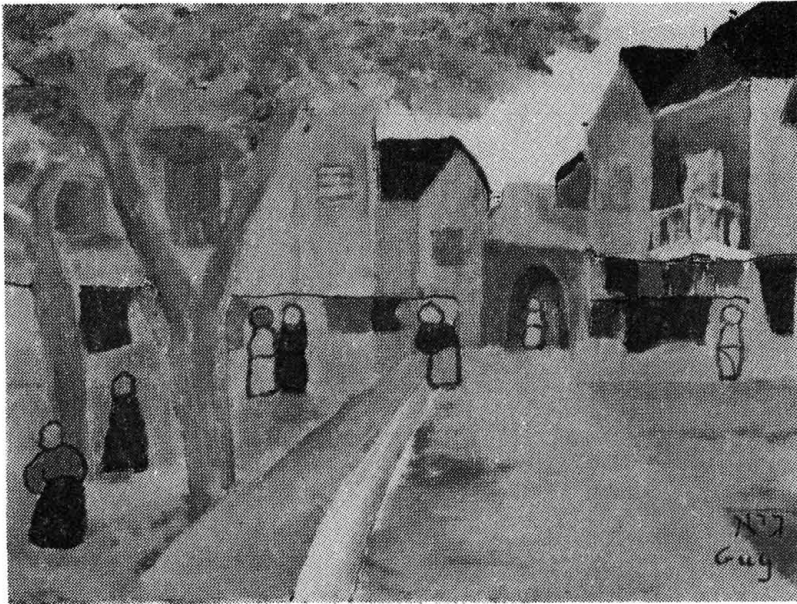
Az elektronikus publikációk egyrészt diszketten, CD-ROM-on vagy más offline hordozón férhetők hozzá vagy pedig a számítógép-hálózatokon, online szolgáltatók közvetítésével vagy közvetlenül a felhasználók számára. Megjelenhetnek csak elektronikus változatban vagy párhuzamosan papírra nyomtatva is. Retrospektív publikálás is lehetséges, amikor a jobb hozzáférés, a tartalom megőrzése és új művek előállítása során korábban megjelent műveket konvertálnak elektronikus formába.

A szerzők ki is kerülhetik a hagyományos kiadási megoldásokat és műveiket a hálózatokon is közreadhatják. Ennek jövőjére vonatkozóan még sok a kérdés: elfogadják-e ezeket publikációnak a tudományos minősítés során; hogyan lesznek hozzáférhetőek; hogyan kell őket kezelni; hogyan fizetnek értük. Minderről az olvasói igények döntenek majd. Az elektronikus és a nyomtatott kiadványoknak is vannak előnyeik: információkeresésre alkalmasabb az elektronikus, olvasásra pedig a nyomtatott változat.

A jelentés az online és offline, a párhuzamos és a csak elektronikus publikációkkal egyaránt foglalkozik. Tártyának tekinti a retrospektív publikálást is.

2. A jogszabály előkészítése

A törvényhozás idő- és munkaigényes feladat, amelynek nincsenek jól körülírható szabályai. A munkacsoport ezért azt látta célszerűnek, hogy tagjai és más országok tapasztalatai alapján tanácsokat adjon a meglévő törvények módosításához vagy a kifejezetten az elektronikus publikációkra vonatkozó új jogszabályok létrehozásához. A jelentés egyik függeléke ilyen törvénnyel már rendelkező

Szájjal festette I. Gia

ill. illet tervező országok gyakorlatába enged betekintést, másik függeléke pedig olyan országokéba, amelyekben már e jogszabályok alapján folyik az elektronikus publikációk kötelepéldány-szolgáltatása.

1. Ki kezdeményezze a javaslat kidolgozását?

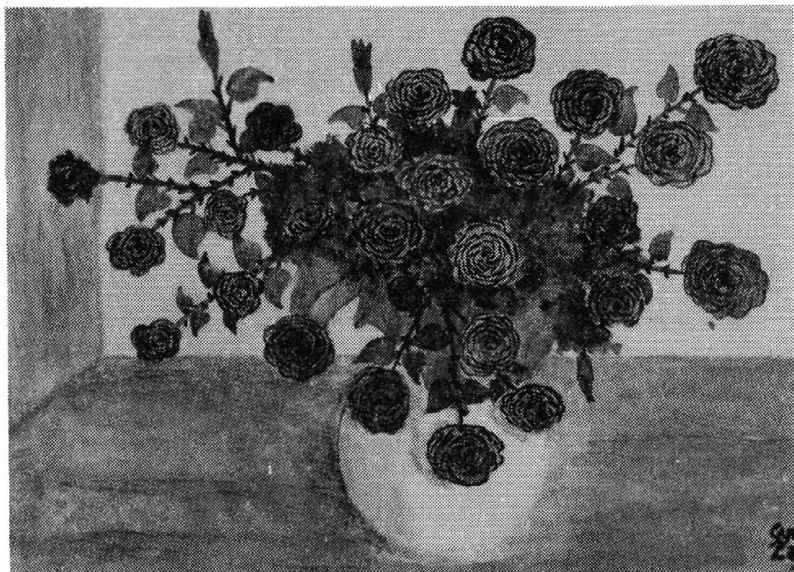
Az eddigi tapasztalatok alapján célszerű, ha a javaslat kidolgozására egyetlen intézmény, többnyire a nemzeti könyvtár vállalkozik. Ezt támasztja alá Ausztrália, az Egyesült Királyság és Spanyolország példája.

Ritkábban fordul elő, hogy valamely kormányzati szerv veszi kezébe a kezdeményezést. Ez történt Franciaországban, Dániában és Finnországban.

** Kiket érint ez a jogszabály?*

A javaslatot olyan valaki készítse, aki befolyásolni tudja a kormányzatot és a folyamat során konzultálni tud mindazokkal, akiket a majdani jogszabály érinteni fog: a használókkal, a kiadókkal és a megőrzésre vállalkozó intézménnyel, továbbá a finanszírozókkal.

A használók tanácsokkal szolgálhatnak a dokumentumok körére, az őrzés helyére, a hozzáférési feltételekre vonatkozóan. A kiadókat azért érdemes bevonni az előkészületekbe, hogy eloszlassuk a félelmüket, hogy elvesztik az ellenőrzést a kiadványaik felett és haszontól esnek el. Ki kell emelni számukra a publicitás és a hosszútávú megőrzés előnyeit. A megőrzésre szóba jöhető intézmények köre lényegében már adott, kialakult a nyomtatott kiadványok kötelepéldány-szolgáltatása során.

Szájjal festette Gyurcsó Lajos

3. Milyen legyen a jogszabály?

A javaslatot a lehető legegyszerűbben kell megfogalmazni.

A kötelezpéldány kérdését vagy külön jogszabály (Franciaország, Finnország, Svédország), vagy a szerzői jogi rendelkezés (Ausztrália, Egyesült Királyság), vagy a nemzeti archívumra vonatkozó rendelkezés (Kanada, Németország és Spanyolország) szabályozza.

A szerzői joggal azért szokták összekapcsolni a kötelezpéldány-szolgáltatást, mert úgy vélik, hogy a kiadványok számbavétele garantálja a szerzői jogi védelmet is. Ausztráliában ezt a gyakorlatot meg is kívánják tartani, az Egyesült Királyságban viszont arra készülnek, hogy különválasszák a kötelezpéldány kérdését a szerzői jogtól. A nemzeti archívumról szóló törvény hátránya, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatást annak funkciójából kiindulva szabályozza, ugyanakkor nem tér ki más gyűjteményekre.

A munkacsoport azt javasolja, hogy az elektronikus publikációk kötelezpéldány-szolgáltatása a nyomtatott dokumentumokról szóló, meglévő jogszabályokban kapjon helyet.

4. Mire terjedjen ki a jogszabály?

A kötelezpéldány-szolgáltatás a nemzeti kiadványtermésre vonatkozik. Az elektronikus publikációk esetében a kiadvány eredetét nehezebb meghatározni, ezért át kell gondolni, hogy mit kell gyűjteni és hogy. A CD-ROM-ok például a nyomtatott dokumentumokhoz hasonlóan kezelhetők, de az elektronikus hálózati publikációk összetettebbek, előállításuk és terjesztésük több országhoz is köthető. A jogi szabályozásnak meg kell határoznia, hogyan alkalmazható az országhatár fogalma.

5. Milyen elektronikus publikációkat tartalmazzon a jogszabály?

A munkacsoport azt javasolja, hogy a jogszabály minél tágabb legyen, terjedjen ki a csak elektronikus formában publikált dokumentumokra és a párhuzamos publikációkra egyaránt. Néhány országban ezt úgy oldották meg, hogy nem jelölték meg a kiadványok formátumát, hogy a későbbiekben ne zárjanak ki újabb dokumentumtípusokat. Egyes országokban (Olaszország, Svédország, Németország, Franciaország) az új jogszabály nem terjed ki az online elektronikus publikációkra. A Kongresszusi Könyvtár már rendszeresen megkapja a CD-ROM-okat, de nem jogosult az online publikációk begyűjtésére. A szellemi tulajdonról és a nemzeti információs infrastruktúráról szóló 1995-ös „white paper” hangsúlyozta a jogszabály-módosítás szükségességét.

A munkacsoport úgy véli, hogy ha kétség merül fel, inkább tanácsos szerepeltetni, mint kizárni dokumentumtípusokat, továbbá nem pártolja az offline és az online publikációk közötti különbségtételt.

6. Hogyan kell konzerválni az elektronikus publikációkat?

Az elektronikus formátumoknak rövid az élettartama, ha csak nem gondoskodnak arról, hogy más formátumba konvertálhatók illetve felfrissíthetők legyenek. A jogszabály megfogalmazásakor ügyelni kell arra, hogy az őrző hely jogosult legyen állományvédelmi indíttatásból átmásolni, konvertálni, felfrissíteni vagy áttelepíteni a letétbe helyezett dokumentumokat. Norvégiában az 1989-es kötelezpéldány-törvény felhatalmazza a nemzeti könyvtárat a konzerválási célú másolatkészítésre. Az ausztrál nemzeti könyvtár már kérte, hogy a szerzői jogi törvény módosítása tegye ezt lehetővé. A kanadai szerzői jogi törvény, amely most került a parlament elé, azt szeretné elérni, hogy a könyvtárak más formátumú másolatot készíthessenek valamely műről, ha az eredeti formátum elavul vagy az eredeti használatához szükséges technika nem áll rendelkezésre. A British Library is szeretné elérni a vonatkozó törvény hasonló szellemű módosítását.

A munkacsoport elismeri, hogy az elektronikus publikációk konzerválása fejlődő terület, olyan kérdés, amellyel külön kell foglalkozni. A másolási jogot mindenképpen biztosítani szükséges. A nyomtatott kiadványok kötelezpéldányaival kapcsolatos jogszabályok már tartalmazhatnak erre nézve utasításokat, ezeket igen fontos lenne kiterjeszteni az elektronikus formátumokra is.

7. Milyen terminológiát használjon a jogszabály?

Az egyes országokban létrejött jogszabályok eltérő szakkifejezéseket használnak. A norvég jogszabályt, amely elsőként tért ki a nyomtatott kiadványok mellett a nem nyomtatottakra is, sok országban (például Ausztráliában, az Egyesült Királyságban, Dániában) modellként alkalmazták. A norvég jogszabály információhordozóról (nyomtatott vagy nem nyomtatott információátviteli eszköz), dokumentumról (valamely információhordozó egy vagy több azonos másolata, amelyen az információt tárolják, hogy a későbbiekben azt elolvassák, meghallgassák, bemutassák vagy sugározzák), kiadóról, előállítóról és importőrrel szemben. Az Egyesült Királyságban a használt kifejezések és meghatározásaik jegy-

zékét mellékeltek is az új jogszabályhoz. A kanadai nemzeti könyvtár a „könyvek” köteleespéldány-szolgáltatásáról beszél, könyvön a könyvtári dokumentumok minden formáját érve. Németországban „nyomtatott műveket” említenek, amelyek közé sorolják – igen liberálisan – a fizikai formában terjesztett elektronikus és egyéb nem nyomtatott dokumentumokat is. A bajor jogszabály a „szöveg” megnevezést használja, és beleérti a szöveges hangfelvételeket, a kottákat és a zene egyéb grafikus megjelenítéseit, a térképeket, atlaszokat és képi ábrázolásokat.

A munkacsoport azt ajánlja, hogy az új jogszabályok létrehozása során törekedni kell a kiadvány, könyv és nyomtatás kifejezések liberális értelmezésére, ugyanakkor a következetes szóhasználatra. Felhívja a figyelmet arra, hogy érdemes megfontolni a norvég jogszabály alkalmazását modellként.

8. Hol őrizték az elektronikus publikációkat?

A munkacsoport ésszerűnek tartja, hogy a nemzeti könyvtár döntsön az elektronikus dokumentumok tároló helyéről, ha csak nincs más országos intézmény, amely már foglalkozik az elektronikus publikációk gyűjtésével. A munkacsoport azt feltételezi, hogy a legtöbb helyen a nemzeti könyvtár gyűjteménye őrzi majd meg az elektronikus publikációkat. A munkacsoport felhívja a figyelmet az Egyesült Királyságra, ahol a készülő új jogszabály azt javasolja, hogy miniszteri szinten döntsenek arról, hogy az egyes dokumentumok hol kerüljenek elhelyezésre (t.i. a nemzeti könyvtárat ne vádolhassák azzal, hogy csak a saját gyűjteménye fejlesztésére törekszik).

Sajátos probléma merül fel a multimédia dokumentumok esetében, amelyek hangot, képet és szöveget egyaránt tartalmaznak. A norvég jogszabály ezt úgy oldotta meg, hogy a multimédia termékeket a domináns információhordozó alapján osztályozza.

9. Hogyan történjen az új jogszabály alkalmazása?

A munkacsoport jóváhagyólag elfogadja a fokozatos megvalósítás gyakorlatát. Kanadában például jelenleg CD-ROM-okat és CD-I-ket gyűjtenek, és kísérletek folynak az online publikációk gyűjtése és tárolása terén. Az Egyesült Államokban a Kongresszusi Könyvtár négyféle megállapodást kötött a CD-ROM-kiadókkal: 1. a kétpéldányos köteleespéldány-szolgáltatásról és a két munkaállomáson történő használatba adásról, 2. az egypéldányos letétről hálózati használatra, 3. a letöltés engedélyezéséről, 4. a CD-ROM-ok használatáról általában. Az USA-ban a szövetségi jogszabályok kódexe 1993 óta tér ki a nem nyomtatott dokumentumok kötelező beszolgáltatására. A jogi szabályozás bővítését szándékosan visszafogják, jogi stabilitásra törekszenek.

Norvégiában a nemzeti könyvtár jogosult köteleespéldányra a nem nyomtatott kiadványok minden típusából. A gyakorlatban technikai lehetőségei alapján maga határozza meg, hogy mit kíván gyűjteni.

Az Egyesült Királyságban és Ausztráliában a jogi szabályozás kibővítésére olyan értelmű javaslatokat tettek, hogy a köteleespéldány-szolgáltatás működési részletei ne magában a jogszabályban, hanem a kapcsolódó rendelkezésekben szerepeljenek.

A British Library szerint a jogszabálynak a következőkre kell kitérnie: a beszo-
l-gáltatandó publikációk meghatározása, a beszo-
l-gáltatási eljárás módja, a beszo-
l-gáltatás felelőse, a letét kijelölt helye, a letéti hely számára előírt speciális
kezelési eljárások, a beszo-
l-gáltatás ösztönzése és elmulasztásának szankciói.

Spanyolországban a Bibliográfiai Intézet igazgatója dönt a dokumentumtípu-
sok beszo-
l-gáltatását illető vitás kérdésekben. Az Egyesült Királyságban az a ja-
vaslat született, hogy a kiadóktól, előállítóktól és letéti helyektől független tes-
tület döntsön ezekről.

3. Az elektronikus publikációk kezelése

Az elektronikus publikációk könyvtártechnikai feldolgozásáról is gondoskod-
ni kell, ha beszerzésüket nem tekintjük öncélnak.

Regisztrálni szükséges őket a nemzeti bibliográfiában, gondoskodni kell kon-
zerválásukról és használatba adásukról. Mindez némileg másképp történik, mint
a nyomtatott kiadványok esetében, és egyes munkafolyamatok kölcsönösen függ-
nek egymástól. Az elektronikus publikációk bibliográfiai rekordjait például mó-
dosítani kell, amikor a dokumentum tartalmát más tárolóeszköze konvertálják.
A tárolóeszköz és a számítógépes környezet meghatározza a hozzáférés módját
és a konzerválási igényt is.

A nemzeti könyvtár az elektronikus publikációk kapcsán jelentős problémák-
kal szembesül: rendelkezik-e megfelelő eszközökkel és szakértelemmel a hasz-
nálatba adáshoz, a kiadóktól megkapja-e majd a szükséges technikai információ-
kat stb.

A tanulmány függelékeiben az egyes alább ismertetett munkafázisokra nézve
gyakorlatias szempontok olvashatók. Ezeket, amennyire lehetséges volt, beépít-
tettük az ismertetésbe.

1. Állományépítés

Átfogó köteleespéldány-szolgáltatásra és a nemzeti könyvtárban átfogó állo-
mányépítési politikára van szükség. A nemzeti könyvtár ugyanakkor nem köte-
lezhető arra, hogy mindent elfogadjon, hanem a válogatás elveit rögzítő állomá-
nyépítési politikát kell megfogalmaznia.

A nem nyomtatott dokumentumok új, eddig ismeretlen kérdéseket vetnek fel.
Néhány elektronikus dokumentum nyomtatott dokumentum megfelelője, el kell
tehát dönteni, hogy a könyvtár mindkét formátumot gyűjti-e. A munkacsoport
erre nézve nem kíván ajánlással élni. Felsorolja viszont, hogy mire kell tekintet-
tel lenni: mennyire azonos a tartalom, milyen az egyes formátumok értéke a
tartalom megjelenítése szempontjából, mennyire egyszerű a hosszútávú konzer-
válás. Hasonlóképpen dönteni kell akkor, ha a kiadványt többféle elektronikus
változatban lehet beszerezni (pl. IBM és Macintosh, online és offline).

Egyes nemzeti könyvtárak a nyomtatott formában nem közreadott kiadvá-
nyokkal kezdik a gyűjtést, mások a nyomtatott formátumban régóta gyűjtött ki-
adványokat kiegészítő elektronikus dokumentumokkal.

Az elektronikus dokumentumok kiválasztásának kritériumai (tartalom és in-
tellektuális érték) legyenek ugyanazok, mint a nyomtatott dokumentumok ese-

tében. Kezdetben a könnyen kezelhető, szabványos típusú (CD-ROM, CD-I) és formátumú (ASCII, Postscript) dokumentumokra érdemes koncentrálni és fokozatosan bővíteni a gyűjtőkört. Az új kiadók elektronikus kiadványaira kell összpontosítani, az általuk kiadott műveknek valószínűleg nincs nyomtatott megfelelője, így nem lesznek duplumok a nyomtatott gyűjteményhez képest. Olyan elektronikus publikációkat érdemes választani, amelyek helyben tárolhatók. Az adatok formátuma, hordozója vagy a hordozó tartóssága ne legyen válogatási szempont. Ha a jogszabály nem tér ki a földrajzi gyűjtőkörre, a következő legyen a döntés szempontja: az országban hozzáférhető művek, vagy: amelyek kiadója, importőre, terjesztője az országban van, vagy: az országra, népre, kultúrájára vonatkozó művek, vagy: a szerző nemzetisége, vagy: más országok kötelempéldány-szolgáltatásába tartozó kiadványok. Vannak olyan kiadványok is, amelyeket gyakran frissítenek, ezekből – ha hiányoznak rendszeres beszerzésük feltételei – reprezentatív mintákat kell az állományban tartani.

2. Bibliográfiai számbavétel és rekordok előállítása

A munkacsoport javaslata szerint a meglévő nemzetközi szabványok szerint készüljön a bibliográfiai leírás.

A szabványos bibliográfiai rekord a szokásos adatelemekeken kívül kiegészítő információkat is kell, hogy tartalmazzon, vagy pedig csatolni kell hozzá egy külön technikai rekordot annak érdekében, hogy

- felsoroljuk az eredeti kiadványt kísérő összes tételt, és megadjuk lelőhelyét, ha az eltérő,
- leírjuk a tárolási formátumot és hordozót (az eredeti és/vagy az archív példány esetében),
- megadjuk az installáláshoz szükséges információkat,
- leírjuk az archív példány és az eredeti közötti különbségeket, és megadjuk az archív példány lelőhelyét,
- online publikációknál megadjuk az eredeti hálózati lelőhelyet.

Alkalmazni kell a szabványos azonosító számokat (ISBN, ISSN). A gyakran változó kiadványokat időszaki kiadványként kell kezelni, róluk ún. nyitott rekordot kell létrehozni.

Az elektronikus publikációk feldolgozása időigényes. Várhatóan a kiadványok „fejlécében” megjelenő ún. metaadatokra vonatkozó szabványok fejleményei teszik majd lehetővé, hogy az online elektronikus publikációkról könnyebben tudomást lehessen szerezni és őket könnyebben le lehessen írni.

Az elektronikus publikációk esetében állományvédelmi megfontolásokból egyéb információkat is célszerű rögzíteni, például azt, hogy a mű átkerült-e más formátumba, ha igen, mikor, és történt-e tartalmi vagy egyéb minőségi veszteség. Ezidáig nincsenek nemzetközi szabványok az efajta információk rögzítésére.

Az elektronikus publikációkat az egyéb dokumentumokkal azonos katalógusban célszerű feltárni.

A kötelempéldányban részesülő könyvtárak nemcsak katalógusokat állítanak elő állományukról, hanem vállalkoznak a nemzeti bibliográfia előállítására is. Az elektronikus publikációk esetében is el kell dönteni, hogy miképp történjen

feldolgozásuk és bekerüljenek-e a nemzeti bibliográfiába. Az elektronikus publikációk az országos kiadói örökség részei, ezért a munkacsoport ajánlása szerint fel kell őket venni a nemzeti bibliográfiába. Ha lehetséges, törekedni kell az osztott katalogizálásra. (Még sok időnek kell eltelni ahhoz, hogy a nemzeti könyvtárak saját állományuk alapján tudjanak rekordokat szolgáltatni mások számára.)

3. Nyilvántartásba vétel és ellenőrzés

A kiadók számára célszerű irányelveket kidolgozni a kötelezpéldány-szolgáltatáshoz, amelyek térjenek ki a következőkre:

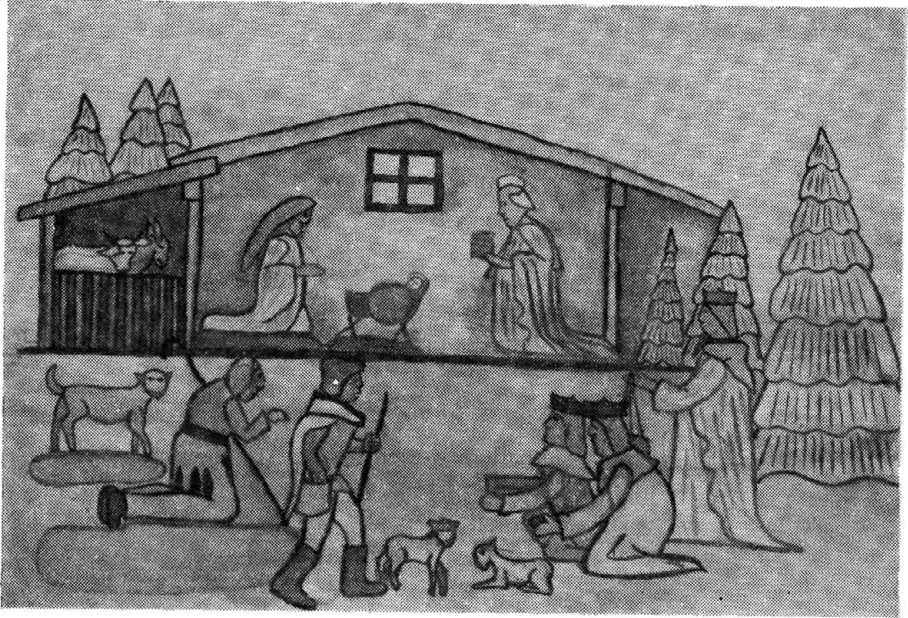
- az elektronikus publikációkból kötelezpéldányt kell szolgáltatni, akár árusítják őket, akár előfizetéssel, licenz-szerződéssel vagy ingyenesen forgalmazzák,
- a beszolgáltatás a kísérő anyagokkal (csomagolás, dokumentáció, segédletek stb.) együtt történjen,
- a használatához szükséges szoftvert és/vagy hardvert is be kell szolgáltatni,
- a kiadványok ne legyenek másolásvédelemmel ellátva,
- a konzerválási célú másolást és a hozzáférhetővé tételt írásos megállapodásban kell szabályozni.

Az elektronikus kiadványok érkeztetése, ellenőrzése, leltárba vétele, reklamálása ugyanúgy történik, mint a nyomtatott kiadványoké. Vannak azonban bizonyos kiegészítő lépések: ellenőrizni kell, hogy a kiadvány a kívánt formátumban érkezett-e be, hogy csatolták-e az alkalmazói szoftvert, valamint a teljes használói és műszaki dokumentációt, rendelkezésre állnak-e az információk ahhoz, hogy az adatokat az eredeti elektronikus hordozóról a konzerválás szempontjából megfelelő hordozóra konvertáljuk. Online publikációknál mérlegelni kell, hogy beszerzésük offline vagy online formában történjen-e. El kell dönteni, hogy dinamikus online adatbázisokat a piacról való kivonásuk előtt vagy azután szerezzük-e be.

A könyvtáraknak tanácsos az elektronikus publikációkat beérkezéskor min-tavétellel nagyon tüzetesen tesztelni (fizikai sérülés látható-e rajta, teljes-e, formátuma és hordozója a kívánt-e, működőképes-e, nincs-e másolásvédelemmel ellátva, nem tartalmaz-e vírusokat). Célszerű kisebb részeit letölteni, hogy ha szükséges, a beszolgáltatóval idejében fel lehessen venni a kapcsolatot. A műszaki teszt eredményeit dokumentálni kell és fel kell tüntetni a katalógusrekordban. A kiadványokon fel kell tüntetni, hogy azok az adott könyvtár állományába tartoznak. Biztosítani kell a jövőbeni használók számára, hogy ellenőrizhessék a dokumentum azonosságát a letétbe helyezettel.

4. Tárolás

A nyomtatott dokumentumoknál szokásos eljárás (kategóriákra válogatás, jelzetelés, a polcon való elhelyezés, a katalógusrekord kiegészítése a jelzettel) mellett az elektronikus publikációknál egyéb műveletekre is sor kerül. A tárolásról a hozzáférési és a használati feltételekről (pl. helyi vagy hálózati használat

Jézus születése. Szájjal festette Gyurcsó Lajos

stb.) szóló megállapodások függvényében kell dönteni. Az egyik megoldás az, hogy a könyvtár minden elektronikus dokumentumát – a beszerzés módjára való tekintet nélkül – integráltan tároljuk. A másik pedig az, hogy több helyen, az egyes hordozók szerint képzett csoportokban.

A tárolási lehetőségeket és azok költségeit célszerű megvizsgálni, a következő tényezők alapján:

- várható használat,
- biztonsági intézkedések (önálló használat vagy közvetítői segítség),
- szerzői jogi kikötések.

Meg kell fontolni, nem célszerű-e egyetlen vagy kevés számú formátumba konvertálni a kiadványokat. Ha emellett döntünk, számolni kell a jelentős kezdeti beruházási költségekkel.

A mágneses hordozók esetében 18 fokos hőmérséklet és 35–40%-os páratartalom, az optikai hordozók esetében 18–22 fokos hőmérséklet és 40–45%-os páratartalom kívánatos.

5. Hozzáférés és visszakeresés

A kötelességhozzájárulóként beszerzett elektronikus publikációkat hozzáférhetővé kell tenni, bár lehetséges, hogy egy bizonyos időszak során a szerzői jog tulajdonosával való megállapodás értelmében még nem engedélyezik a hozzáférést.

Minden könyvtárnak saját szerzői jogi és méltányos használati rendelkezései értelmében kell eljárnia, de egyébként a minél szélesebb körű hozzáférhetővé tételre kell törekednie.

Sok országban még sok a teendő annak érdekében, hogy a nemzeti könyvtárak és a kiadók megértsék egymás szempontjait és megbízzanak egymásban, különösen ami az elektronikus publikációk kötelespéldány-szolgáltatását és elektronikus átvitelét illeti. A könyvtárak nem boldogulnak a kiadók támogatása nélkül, ezért a kiadók számára be kell mutatniuk, hogy műveik publicitása és hosszútávú megőrzése következtében milyen előnyökhöz jutnak. Biztosítékot kell kapniuk nemcsak arra nézve, hogy az általuk kiadott művek tartalmát nem változtatják meg, hanem arra nézve is, hogy a hozzáférést csak nagyon jól körülírt és szigorúan alkalmazott feltételek szerint engedélyezik. A könyvtárak és a kiadók között erről írásos megegyezést célszerű kötni.

A használó számára megfelelő katalógust kell szerkeszteni, írásban kell vele megismertetni a használat feltételeit. Érdemes a könyvtárnak megfogalmaznia a használatba adás feltételeit, például a letöltés mértékét stb. A szerzői jogi rendelkezések és a letétkezelési szabályok betartása érdekében ki kell jelölni egy helyet az elektronikus publikációk használatára. A másolást és letöltést a könyvtári személyzetre kell bízni, a használói munkaállomások erre ne is legyenek alkalmasak.

6. Konzerválás

Az elektronikus publikációk megőrzés során azok tartalmát őrizzük meg. Előfordulhat, hogy az eredeti kiadvány bizonyos interaktív, dinamikus, illusztratív aspektusai elvesznek.

A konzerválás érdekében az adatokat időnként más, újabb hordozóra kell másolni (ezt nevezik frissítésnek). A hardver és a szoftver elavulása következtében az adatokat egyre újabb konfigurációra viszik át (ezt nevezik migrációnak). Néha, kivételes esetben megtartják az eredeti technológiát.

A kiadványokkal együtt mindig meg kell őrizni az azokhoz tartozó dokumentációt is.

A munkacsoport szerint meg kell fontolni a lineáris (statikus és nem interaktív) elektronikus kiadványok tartalmának konvertálását jó minőségű papírra vagy ezüsthalogén mikrofilmre addig, amíg az elektronikus technológia konzerválása terén nem történik előrelépés.

Időszakonként meg kell vizsgálni az állományt: mit őrizünk meg örökre, mit korlátozott ideig és mit selejtezzünk.

7. Finanszírozás

A nemzeti könyvtáraknak, amelyek kötelespéldányokra jogosultak az elektronikus publikációkból, pénzeszközökre van szükségük ahhoz, hogy ehhez megfelelő tárolási helyet, berendezéseket, személyzetet tudjanak biztosítani. A legtöbb könyvtárnak erre kiegészítő, kifejezetten erre a célra szánt pénz nélkül nincs is módja. A pénzüsszeg nagysága a helyi adottságoktól függ. Az eddigi tapasztalatok még nem teszik lehetővé, hogy a költségek nagyságát felbecsüljük.

A nemzeti könyvtáraknak célszerű prognózist készíteniük az elektronikus kiadás várható növekedési üteméről, hogy előzetesen fel tudják mérni a majdán beérkező kötelezpéldányok mennyiségét, a felmerülő munka volumenét, különös tekintettel azokra a tevékenységekre, amelyek a hagyományos, nyomtatott dokumentumoknál nem is jelentkeznek vagy kevesebb időbe kerülnek (pl. a kiadványok minőségének ellenőrzése, a használóknak nyújtott technikai segítség).

4. Következtetések

A tanulmány elsődleges célja az volt, hogy segítséget nyújtson azon országok nemzeti könyvtárainak, ahol már folyik elektronikus publikálási tevékenység, annak növekedése várható, és az elektronikus publikáció a nemzet publikált örökségének részévé válnak. Miní látható, nem lehet gyors és biztos tanácsokat adni arra nézve, hogyan kell eljárni. Sok függ attól, hogy milyen a kultúra és a kulturális örökség helyzete az adott országban. A siker esélyei függnek az információszolgáltatók támogatásának mértékétől is. A nemzeti könyvtárnak meg kell állapodnia a kiadókkal a kötelezpéldányként beszolgáltatót elektronikus publikációkhoz való hozzáférés megfelelő feltételeiről.

A munkacsoport azt tanácsolja, hogy mielőtt új kezdeményezéseket tennénk, vizsgáljuk meg a másutt már alkalmazott eljárásokat és gyakorlati megoldásokat. Nincs egyedül üdvöztő megoldás. A jogszabály lehet pl. a kötelezpéldány-törvény. A másik megoldás, hogy a szerzői jogi törvény vagy a nemzeti archívumról szóló törvény tartalmazza. A jogszabályban szereplő elektronikus publikációk köre igen széles lehet. Nem szükségszerű, hogy a nemzeti könyvtár gyűjtse az összes elektronikus publikációt. Ahol van már jogszabály, általában kapcsolódó rendelkezések egészítik ki azt.

A munkacsoport arra bátorítja a jogszabállyal még nem rendelkező országokat, hogy a jogi szabályozásnak tulajdonítsanak nagy jelentőséget. Ehhez adott is irányelveket, de nem tudott kizárólagos tanácsokat adni, mert igen sok függ a nyomtatott dokumentumoknál alkalmazott gyakorlattól, a jogi keretektől, a szabályozásba bevonni kívánt elektronikus publikációk körétől, éves mennyiségétől. A munkacsoport véleménye szerint az elektronikus publikációk soha nem lépnek kizárólagosan a nyomtatott dokumentumok helyébe. A nyomtatott és az elektronikus kiadványokra vonatkozó jogszabályoknak egymás mellett kell létezniük és minél hasonlóbbaknak kell lenniük egymáshoz, hogy minél egyszerűbb legyen alkalmazásuk.

**Az összefoglalót készítette:
Hegyközi Ilona**